

1. Introducció

Ja fa gairebé vint anys que al Departament de Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona on treballava com a "afortunat" membre de la primera fornada de becaris que miraven de fer mèrits als giravolts de l'administració de biblioteques, vaig ensopegar amb un plec de folis bastant gruixut i sense relligar que contenia una primera relació de les diferents seccions que componien el contingut de cada arxiu públic a Catalunya i que havia estat demanada com a primer cens, absolutament naïf, per la Direcció corresponent de la Generalitat de Catalunya.

He après amb el temps que, darrere tasques purament mecàniques i decisions fortuïtes, poden amagar-se detalls molt més significatius per a les nostres vides que no pas darrere un viatge o una activitat professional encetada voluntàriament i fervorosa. En aquest cas aquella troballa va ser decisiva per a la meua vida. Hi figuraven tots els arxius que tenien una secció de documents judicials i molts feien referència als que m'interessaven particularment: els corresponents als segles XV-XVIII.

Només amb allò ja em vaig adonar d'una veritat que després he tingut ocasió de confirmar moltes vegades. Un dels trets que tradicionalment han distingit Catalunya dins el conjunt peninsular és la seva afecció al dret escrit, i el magnífic estat de conservació de molts arxius locals. Hi podem trobar amb freqüència un tresor que en altres territoris d'Europa no sempre ha arribat fins a nosaltres: nombrosos llibres de registre i encara documents sencers de la jurisdicció reial inferior i en alguns casos de la eclesiàstica i baronial.

Com que a mi em cridava precisament la tasca diària d'aquestes jurisdiccions inferiors i no les altes instàncies de la capital, ple d'entusiasme vaig escollir els que em semblaven més a l'abast, els del Vallès –jo residia llavors a Barcelona–, que omplien desenes i desenes de capsos –encara avui molts resten dins arxivadors de cartró– corresponents a nombroses batllies.

Prou vegades he tingut més tard ocasió de penedir-me d'aquella decisió. Mai des del punt de vista acadèmic, ni personal, però sí des de l'estrictament professional. Al llarg d'aquest temps m'he vist submergit en la lectura de milers de pàgines, he compartit els avatars de personatges desconeguts que van morir fa cinc-cents anys però que per a mi són tan familiars com les grans figures del cinema i encara em perdo sovint pels carrers de Terrassa, Sabadell, Rubí i altres llocs de la comarca on visc des de fa quinze anys, mentre puc recórrer gairebé casa per casa aquella Terrassa i el Sabadell del XVI i sé a quina cantonada van assassinar un batlle i el carrer on van repartir garrotades en sortir de missa un diumenge al matí de 1567.

Milers de coses, íntimament relacionades, una riquesa tal que si sovint em costa posar-me a escriure és perquè humilment em sento incapaç d'oferir en un sol resum un conjunt de coses tan dinàmic i plural com la vida mateixa.

Endinsar-se en la documentació judicial de Catalunya té això; tota la seva riquesa va també en paral·lel amb l'esforç personal que comporta organitzar, valorar i sintetitzar unes fonts sovint desesperants per la seva mateixa abundor. Sempre comento, amb els companys de feina d'investigació, la desesperació que vaig sentir quan després de llegir vuitanta folis d'un procés corresponent al segle XVII vaig descobrir que es tractava d'un senzill robatori de fruita. Però afegeixo tot seguit: podeu arribar a imaginar el luxe que representa disposar avui de les declaracions, descripcions i minúcies del procediment que va donar lloc a aquella petita investigació local de la Catalunya dels Àustries i que ara ens permet disposar de les veus directes dels protagonistes que visqueren aquella època i foren partícips de la seva mentalitat, les seves condicions de feina, relacions socials, jerarquies i conflictes?

I tot això pren encara més importància si es té present que sovint és això el que en totes les èpoques s'ha destruït amb molta facilitat, els processos penals, que tracten generalment de petits delictes i que amb freqüència acaben per no rebre ni una petita sanció.

Per treure profit de tot això, els investigadors durant molt de temps hem hagut d'acontentar-nos amb unes llistes de carpetes que només afegien una mica més d'informació –i especialment d'ordre– als papers que corrien pel Departament de Paleografia de la meua universitat. No vull allargar-me en aquestes referències personals explicant com al davant d'un plec on només constava la data i el nombre de fulls –no sempre– prou havíem d'agrair als historiadors que ens havien precedit o, habitualment, als abnegats arxivers dels anys setanta i vuitanta que ens haguessin, si més no, posat aquells papers per ordre cronològic. I com vam aprendre ràpidament a separar els diferents tipus de documents segons els encapçalaments, formats, clàusules o qualsevol índex que ens permetia fer un estalvi de temps preciós i introduir un element de selecció que encara no era present en aquest tipus de documentació.

És per això, per totes les vivències que hi ha darrere aquest material arxivístic, que ara constitueix per a mi un autèntic plaer rebre l'encàrrec de presentar-vos un esforç que no té gaires paral·lels a casa nostra. Parlem de l'edició d'un complet resum dels processos civils i criminals custodiats a l'Arxiu Històric de Sabadell, corresponents a tot un seguit de tribunals tant de la mateixa vila com de corts de la comarca i alguns documents en nombre variable relacionats amb localitats que van des d'Argentona i Sant Andreu de Llavaneres fins a Sant Cugat.

Per a l'estudi tant de les institucions com de la teoria i pràctica del dret, s'ha fet habitualment referència a la legislació o bé a la forma i a les actuacions d'institucions properes a les fonts de poder de l'estat que van assolir competències importants en l'administració d'aquest poder. Si parlem de la justícia, fins i tot en aquests nivells hi ha llacunes notables. Coneixem des de fa uns anys amb bastant precisió tot l'entrellat

institucional i encara el legislatiu que correspon a aquesta funció de l'estat, gràcies especialment a l'obra d'en Víctor Ferro,¹ però encara no ens hem submergit en el terreny de la jurisprudència penal –sí en el de la civil– d'algunes bones fonts de l'època, esmentades des de fa temps, però encara no prou estudiades. Molt menys encara, s'ha abordat per ell mateix el coneixement de la pràctica civil i penal a la munió de petites jurisdiccions locals de l'època.

I això constitueix una distorsió molt greu en el nostre coneixement historiogràfic. És cert que les jurisdiccions inferiors ho eren perquè no gaudien d'un exercici ple de l'administració de justícia. Certs delictes –com ara les regalies– certes categories de persones –com la noblesa, els eclesiàstics, els militars–, certes tipologies penals, certes quanties en la resolució de conflictes privats no es podien jutjar en aquest àmbit.

Malgrat això, pel que fa a l'interès de la documentació que generaven, aquestes limitacions no són tan amples com podria semblar en un primer moment, ja que en moltes ocasions correspon al jutge local o territorial l'obertura de la causa i bona part de la seva instrucció. Al mateix temps, resulta evident la importància que tenen si prenem en compte el volum de processos que arribaven a substanciar i, especialment, que aquests eren els tribunals ordinaris per a un elevadíssim tant per cent de la població, de residència generalment rural i de condició plebea.

A més, aquest caràcter quasi universal de les jurisdiccions inferiors ve reforçat pel fet que, malgrat la selva de formes i privilegis que caracteritza les institucions d'aquests segles, en totes parts s'imposà la mateixa lògica, tant processal com organitzativa, i, més enllà dels noms o de les atribucions, sempre ens ajuda a comprendre la relació entre la monarquia –l'estat– i les poblacions locals.

És aquí on rau un dels aspectes essencials. La justícia s'inscriu també en la lògica del pacte feudal. No solament per a un estat famolenc, sense funcionaris, que troba impossible garantir la governabilitat sense una entesa perdurable amb les grans o petites elits locals. També la noblesa repeteix el mateix esquema. En realitat, els reis no havien deixat de comportar-se com a senyors en establir el règim bailiar, més adequat per a l'administració dels béns particulars que com a instrument de control territorial, però que va arribar a cobrir amb el temps, com una xarxa, tot l'espai de la seva sobirania.

Així, la importància dels documents bails se'ns presenta com de primer ordre. Perquè ens ajuda a conèixer la natura i els efectes de moltes de les mesures legislatives i la forma com fins i tot els canvis procedimentals més diversos incidien en els administrats.

Pel que fa a la justícia criminal, més enllà de les lleis necessitem conèixer la criminalització i la penalitat realment aplicades, una cosa per la qual resulten insubstituïbles. Veiem, per exemple, que, si molts d'aquests tribunals no podien per ells mateixos condemnar definitivament amb penes corporals o de mort, podien, en canvi –quan gaudien del mer imperi–, fer una cosa que cada cop resalta amb més força en

¹ Víctor FERRO, *El dret públic català*, Vic: Eumo, 1987. També continua sent molt important l'obra més clàssica de J. LALINDE ABADIA, *La jurisdicción real inferior en Cataluña*, Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, 1966; tot això per no fer esment sinó dels exemples més destacats.

l'acció de la justícia penal de l'Antic Règim: absoldre l'acusat, desestimar la causa o commutar-la per diners; aquestes dues últimes eren les més freqüents. Si ens limitem a la penalitat aplicada pels tribunals que recollien les causes més greus i que actuaven en apel·lació o concentraven les sancions d'un ampli territori, n'extraurem una visió distorsionada; és per això que ha prevalgut una imatge de duresa que, si baixem al món de la pràctica, no s'acaba mai de confirmar, ni tan sols en aquestes jurisdiccions superiors, quan es pren com a mida el conjunt global de sentències i no tan sols uns quants casos individuals molt destacats.

A l'àmbit del civil, la coherència entre el tipus de justícia aplicada a les jurisdiccions inferiors i superiors i la seva relació amb la legislació escrita sembla lògicament més estreta. Però en aquest cas la batllia ens proporciona un bé de Déu d'informacions sobre la vida quotidiana, les relacions socials –sempre basades, com diria en Josep Pla, en aquesta "projecció de l'home sobre les seves coses" que és la propietat–, la funcionalitat o no de la família, les estructures i institucions locals, etc., amb una proximitat a l'objecte d'estudi que es perd quan elevem la vista i ens situem més a prop de les fonts del dret que dels administrats a qui va adreçada la legislació.

Durant els darrers trenta anys, especialment a finals dels setanta i principis dels vuitanta, hem pogut assistir a un intens debat metodològic no solament en els treballs dedicats a la història de la criminalitat, sinó en totes les obres basades en la documentació judicial.

Entre aquestes últims han tingut un èxit notable les que, al voltant d'un procés de ric contingut, proven de reconstruir l'ambient en què es van moure els seus protagonistes, dibuixant tant l'entorn social com la mentalitat. Exemple prototípic en aquesta línia fou el dedicat per Carlo Ginzburg al moliner friulià Menocchio, o també el cas de suplantació de la personalitat protagonitzat pel basc Martín Guerre a Artigat, recollit per Natalie Zenon Davis, i fins i tot podríem incloure aquí la multiforme documentació, judicial i governativa, que fa servir Carlo Cipolla per explicar-nos el comportament del poble italià de Montelupo davant la pesta de 1630. Es tracta d'estudis locals on un espai ben delimitat es considera des de les múltiples perspectives, que permet una documentació principal envoltada d'una altra de complementària, prenent com a centre la riquesa explicativa de les deposicions, les descripcions i els interrogatoris continguts en el procés.

Però han estat molt més freqüents els treballs que fan servir una documentació seriada, relativament homogènia, que miren d'acostar-se a la realitat del delictes i la societat mitjançant una anàlisi conjunta i sistemàtica de nombrosos casos. Des d'aquesta perspectiva, J. A. Sharpe, un dels autors que més espai ha dedicat a la reflexió metodològica en les seves investigacions, va arrencar la discussió exposant, amb fina ironia britànica, la senzillesa del problema amb què s'enfronta l'historiador en aquest camp: trobar una bona font, mirar la legislació i els delictes jutjats pel tribunal, treballar-los sistemàticament, fer unes anàlisis estadístiques i relacionar-los amb altres factors socioeconòmics com ara, per exemple, el preu dels grans.²

² J. A. SHARPE, *Crime in Early Modern England. 1550-1750*. Longman, New York: 1984, p. 10.

És clar que la tasca es presenta molt més feixuga en la realitat que a les paraules de l'historiador anglès, malgrat que alguns dels primers treballs no encaressin així el problema i fins i tot prenguessin menys precaucions que les mínimes exposades per Sharpe.

No cal que aprofiti l'avinentesa per assenyalar que la documentació recollida en aquesta publicació constitueix un material de primera categoria per a les intencions exposades a l'obra d'en Sharpe. Què més hauria ell volgut que disposar a casa seva d'una font tan rica i diversa. Entre els historiadors francesos i anglesos s'han fet servir en nombroses ocasions els registres de denúncies i sentències, fàcilment seriables, amb escàs treball d'elaboració i susceptibles d'una anàlisi informatitzada, que fa vint anys constituïa una novetat acollida amb tanta il·lusió que l'eina tècnica arribà sovint a desplaçar el correcte i racional ús de les hipòtesis investigadores. El caràcter serial d'aquestes relacions garantia una certa fiabilitat inicial. Sotmeses a uns formalismes constants, l'homogeneïtat de les dades és molt alta i la riquesa informativa que podem extreure'n depèn només del detall que la legislació o el costum exigien de l'escrivà encarregat del registre.

Però aquesta manera d'acostar-se a les fonts aviat va ser relativitzada en el seu valor absolut. En conjunt, podem resumir aquestes crítiques dient que l'ús només de registres sol proporcionar uns resultats escadussers, poc matisats i que difícilment permeten a l'historiador fer una valoració correcta de la veracitat de les dades oficials que ens han arribat, i permeten encara menys fer servir fonts complementàries. De la banda de les sentències, els problemes són encara més perquè ens resulta difícil conèixer tant les circumstàncies que hi han portat com la destinació posterior del protagonistes, la qual cosa redueix en gran manera el seu valor informatiu i les conclusions que podem extreure d'aquestes llistes.

També es poden obtenir resultats d'un altre tipus de registres, com ara els que portaven els escrivans dels reials hospitals a Madrid, on Jesús Bravo Lozano extreu declaracions dels ingressats per diferents delictes ocorreguts a la vila,³ o bé els registres del centres penitenciaris, que sovint recullen les característiques del presoner i els delictes que motivaven el seu encarcerament; aquests són els que més es fan servir als segles XVIII i XIX, a mesura que avança la institucionalització de la penitenciària com a forma de condemna. També les notícies procedents de l'administració de justícia i publicades a la premsa poden ser una base documental apreciable, i Jennifer Davis i R. W. Malcomson han publicat treballs fent ús d'aquestes dades.⁴

Però els estudis més recents mostren una clara tendència a fer servir una documentació processal complexa com a fonament de la investigació, especialment com més ampla és

³ Jesús BRAVO LOZANO, “¡En guardia, villano!. Entre el honor y la agresividad”, *Historia 16*, núm. 94 (1984), p. 27-38.

⁴ Jennifer DAVIS, “The London Garotting Panic of 1862: a moral panic and the creation of a criminal class in mid-Victorian England” dins *Crime and the law*, Londres: Europe Pub, 1980. R. W. MALCOLMSON, *Infanticide in the Eighteenth Century* en *Crime in England*, Londres: Methuen & Co, 1977.

la complexitat dels factors estudiats. I aquí els processos –molt més que no pas els registres– apareixen com una font que si es caracteritza per alguna cosa és per la riquesa informativa. Són capaços de transmetre, no tan sols el fet del delictes o el plet sinó també el procediment seguit i les actituds de les parts al voltant del litigi que els reuneix. Les paraules expressades per denunciants, acusats i testimonis són recollides amb més o menys fidelitat segons les característiques del sistema, però gairebé sempre resulten d'una gran proximitat a grups o persones i poden recollir llurs definicions sobre coses i successos que es fa difícil percebre a d'altres tipologies documentals.

Permeten també comparar les deposicions de les parts i redueixen d'aquesta manera el risc d'error al voltant del tema tractat, quan això sigui rellevant per a l'historiador.

De tota manera, també els processos poden ser utilitzats d'una manera quantitativa, per conèixer les formes de conflicte i la legislació aplicada, o per obtenir dades sobre les especificacions concretes d'aquest conflicte i l'entorn social, cultural, etc. en què es desenvolupen. Però és evident que si ens aturem aquí es desaprofita en bona mesura la riquesa de la font. Aquest és el punt del qual ha derivat un fort debat al voltant del buidatge dels processos, tant civils com penals, una documentació que des del començament evidencia una sèrie de variables de fàcil sistematització que es poden reduir, en darrera instància, a xifres i percentatges –una cosa especialment fàcil a la justícia penal–. Aquest enfocament va tenir molt d'èxit a partir dels anys seixanta, ja que limitava el problema a un seguit de càlculs, molt en la línia d'altres estudis serials –demogràfics, culturals, etc.–, que abundaven en història social, on la sistematització apareixia com un mecanisme privilegiat per acostar-se als fenòmens que afectaven les majories. Aquestes apreciacions inicials continuen conservant un alt grau de validesa.

Ningú no menystindria la possibilitat de fer ús d'aquestes sistematitzacions que permeten homogeneïtzar dades en ocasions excessivament disperses. Si són molts els aspectes interessants que la investigació històrica pot obtenir de processos on apareixen amb vivacitat els mil aspectes que donen forma a la realitat quotidiana, no és menys cert que els millors i més significatius resultats s'han obtingut fins ara de les variables aparegudes com una constant en aquests documents que, fins i tot travessant diferents sistemes jurídics i administratius, presenten més similituds que diferències.

D'altra banda, qualsevol treball en què el lector no trobi explicitat el nombre dels casos, les proporcions i les característiques diferencials entre aquests casos, mostrarà clarament un escàs rigor en les seves formulacions.

Però hi ha límits molt clars en la fiabilitat d'aquesta manera d'acostar-nos a les fonts si no va més enllà en el tractament de les dades. El delictes i els litigis són en gran mesura un fet social definit per qui té el poder de perdonar i castigar o per qui es preocupa per determinades formes de conflicte en els quals creu que ha d'intervenir l'estat, i les variacions de situació i mentalitat són decisives en el moment d'enfrontar-se a les estadístiques judicials en períodes de llarga durada. El delictes registrat tradueix la conflictivitat social partint de la legislació, que regula els mecanismes repressius del crim, i de la jurisprudència que feien servir els tribunals. Això ha portat a distingir clarament entre els conceptes de "criminalitat" –com a fenomen social– i "criminalització" –la part d'aquest fenomen reprimida per les lleis i l'aparell judicial–.

En qualsevol cas, sigui penal o civil, s'ha de tenir cura amb l'escassa sistematicitat de l'Antic Règim en el moment de definir les competències dels seus tribunals. És més, això resulta contrari per natura a un sistema basat en la delegació discrecional de poders feta pel sobirà, i llurs conseqüències constants foren l'evocació de les causes, l'aparició de jurisdiccions especials i, en certs sistemes, el recurs a l'enviament de jutges delegats.

Hem de tenir cura també de la fluïdesa de demarcacions; sovint, alguns tribunals jutjaven delictes sense que semblessin tenir cap jurisdicció, si més no penal, i en molts països, alguns delictes de caràcter criminal podien, expressament, ser jutjats pels tribunals civils.

Però m'agradaria destacar especialment que, més enllà del dret escrit, la seva evolució i les formes d'organització institucional, per interpretar correctament una estadística i evitar distorsions, resulta essencial conèixer els mecanismes i les influències que regien l'aplicació de les lleis i el grau d'acompliment d'aquestes. Les diferents adaptacions al medi ens parlen de les prioritats viscudes per l'administració de justícia en cadascun dels seus nivells. Si acceptem, sense interpretació, en simple clau numèrica, les dades que ens aporta, estarem limitant-nos a transcriure els seus interessos i ansietats, sense arribar a conèixer-los realment. Fins i tot la conjuntura i les preocupacions a curt termini poden tenir una clara incidència en l'estadística per a l'estudi de períodes temporals reduïts.

Per exemple, la por a l'augment dels delictes durant les èpoques de fam pot haver determinat graus especials d'eficàcia punitiva. El funcionament de les cúries, de les escrivanies, les formes com s'anomenaven els oficials, la relació que aquests mantenien amb el medi social que havien d'administrar, els recursos de policia amb què comptaven per a la repressió del delicte i l'acompliment de les sentències... tot això són factors essencials en el moment d'establir una valoració del significat de les xifres que el seu llegat escrit ens proporciona.

Juntament amb les dificultats qualitatives que ens posen les institucions judicials, hi ha, estretament imbricats amb aquestes, un seguit de fenòmens que afecten la quantificació. Aquests es fan patents si hem d'identificar la criminalitat dels documents oficials amb l'existent en la realitat. Tal com afirma Pierre Chaunu, el problema clau de tot estudi serial de la criminalitat a llarg termini és la relació entre el conflicte captat mitjançant l'aparell de justícia i el volum del delicte produït per la societat civil.⁵

No és en aquest breu pròleg on hem de fer aportacions a allò que pertany més pròpiament a una discussió epistemològica en el camp de la criminologia, però convé parlar del que s'ha anomenat *dark figure* o xifra obscura: la diferència entre criminalitat documentada i el delicte real. L'únic que podem afirmar amb seguretat és que el crim i el conflicte ignorat és sempre superior al crim i el conflicte conegut. Això és en si mateix un obstacle fonamental que ha portat molts historiadors a pensar que la documentació judicial ens informa més respecte a les classes que dominen l'aparell de justícia que respecte als protagonistes del fet judicial.

⁵ Pierre CHAUNU, "Déviance et intégration sociale dans la longue durée" dins *Marginalité, déviance, pauvreté en France XIVE-XIXe siècles*, Caen: CNRS: CRHQ: Université de Caen, 1981, p. 15.

Les circumstàncies que poden influir en el nivell de denúncies eren molt nombroses. En primer lloc, les dificultats materials i, si més no, la llunyania del tribunal designat – inevitablement la justícia és sempre més present en nuclis urbans que a les petites comunitats rurals–, el cost, molt elevat per a economies escassament monetaritzades, i fins i tot els riscos que podia portar un procés per ambdues parts, una cosa especialment efectiva en països com França on algunes instàncies judicials, com ara els prebostes, feien prova d'una gran severitat.

Al costat d'aquestes dificultats materials n'hi havia també altres de subjectives. La diferent percepció del fet delictiu entre autoritats i súbdits pot explicar determinades absències, especialment marcades, com ara el contraban, del qual es pot calcular que el nivell de denúncies i aprehensions no ha de superar mai el 10-20%. Els interessos de les parts en conflicte, de vegades per raons purament personals, també poden actuar directament sobre l'inici i la prossecució d'un procés. De la mateixa manera, hem de tenir en compte la por a les represàlies. Especialment, el pagès és una persona molt exposada a tota mena de xantatges, com ha posat en relleu André Abbiateci en un estudi sobre els incendiaris.⁶

La cohesió comunitària sembla ésser un important factor en aquesta resistència a portar determinats assumptes davant la justícia. Hi ha un consens a l'hora d'afirmar que, si no hi havia d'altres interessos pel mig, el recurs als tribunals era, en el cas dels delinqüents locals, la darrera sanció, que normalment tan sols s'imposava quan la resta de mitjans havien fet figa. El recurs a tota mena d'arranjaments extrajudicials –des de la intervenció de mitjancers com els capellans, fins a les esquellotades com a forma de pressió violenta– i a les formes privades de concòrdia i també de correcció impedeix a l'historiador tenir coneixement de molts delictes. Per tot això no ens ha d'estranyar que l'estadística pugui resultar també afectada per una distorsió selectiva en el tipus de conflictes presents. Habitualment, són els delictes greus els que atreuen finalment l'atenció i resulten numèricament afavorits, però també apareix sovint una distorsió qualitativa amb ocultació de determinades tipologies judicials.

Però si importants són els factors que influeixen en el nivell de denúncies, aquests es veuen ampliat en les fases posteriors del procediment i, per sobre de tot, quan arribem a les sentències. Pel que fa a la justícia penal, la principal dificultat consisteix a descobrir que un elevat nombre dels acusats no eren condemnats, enfront de tradicionals concepcions sobre la justícia de l'Antic Règim.

Vist això, el que sembla una alternativa natural a l'estudi només quantitatiu de les fonts és una aproximació qualitativa que sigui capaç de substituir la freqüència pel missatge, la comptabilitat per la descripció del que va succeir i la manipulació de variables limitades per tota la riquesa informativa del document judicial. És en aquest terreny on els processos dels quals aquí ens ocupem apareixen clarament com el tipus de documentació privilegiada per sobre de qualsevol altra classe de registre judicial. En

⁶ André ABBIATECI, "Les incendiaires devant le Parlement de Paris: essai de typologie criminelle (XVIIIe siècle)" dins *Crimes et criminalité en France sous l'Ancien Régime*, Paris: Armand Colin, 1971, p. 13-32.

paraules de Peter Burke "a la part verbal del procés, l'historiador pot descobrir els girs i les frases favorites de l'acusat, i gairebé sentir la seva veu".⁷

Aquesta sembla una documentació expressament preparada per acostar-nos a la realitat material, social i fins i tot a les mentalitats de les persones que visqueren segles abans.

Informacions precioses sobre alguns aspectes de la cultura material es troben, per exemple, als reconeixements de danys a l'interior de les cases, a l'ambient de treball, als inventaris d'eines, relacions de cirurgians o pedrenyalers i en les referències a ferides i cadàvers que contenen descripcions minucioses dels vestits i d'altres senyals físics característics. També les al·lusions a la toponímia poden permetre reconstruir el territori segons els ulls dels protagonistes i això es pot fer des de diferents punts de vista: com a circumscripció administrativa i judicial, com a conjunt viari i de comunicacions, com a paisatge rural o urbà.⁸

És cert que hi ha també límits a l'aprofitament d'aquestes fonts en el sentit més qualitatiu que estem defensant. En primer lloc, figura la discontinuïtat, que permet trobar dades molt significatives, però que ens fa desitjar una concentració de la base documental en curts espais de temps. Pel que fa al missatge dels protagonistes tampoc les dificultats són negligibles. Ens trobem amb una documentació formalista fins a l'extrem, lligada a clàusules fixes, amb un llenguatge propi i sovint arcaic, al qual s'han de sotmetre les actuacions i els seus registres.

La presència d'una mentalitat crítica, estrangera, la del personal judicial, pot transformar totes les formes d'expressió. Per por o malfiança, o per la voluntat d'arribar a comunicar-se amb aquesta autoritat superior, els actors poden presentar-se davant seu intimidats i neguitosos. No hem d'oblidar mai que el procés, fins i tot el civil, és una forma coactiva d'extreure la veritat i distribuir més un càstig que un premi –els litigants sempre parteixen del fet que la raó és de la seva part i es consideren injustament tractats quan perden–. Quan les parts no poden manipular el procés, quan la iniciativa i els mecanismes se'ls escapen, augmenta aquesta situació subordinada i hostil. La introducció del dret romà no va fer sinó separar la població d'un sistema les formes i lògica del qual els resultaven incomprensibles.

Aquesta distància augmentava encara més quan entre el personal judicial i els administrats hi havia a sobre una diferència de llenguatge (llatí/romanç; idioma estatal/dialecte llengua vernàcula). A més, no coneixem el to en què es desenvolupaven les deposicions i interrogatoris. Notaris, jutges, advocats, són els instruments que donen forma a la documentació dels dominants, i que poden enfosquir la realitat dels dominats.

Són diverses les veus que s'han alçat també per dir que no podem infravalorar els recursos que els participants, o si més no alguns d'aquests, podien mostrar davant els

⁷ Peter BURKE, *Cultura popular en la Europa moderna*, p. 75.

⁸ Carola GHIARA, "Le fonti criminali genovesi: sondagi seriali o culturali", *Quaderni Storici*, núm. 44, (1980), p. 613.

tribunals. Michael Weisser⁹ comprova, a les comunitats toledanes, que el món rural coneixia els valors de la cultura urbana, i els seus integrants els feien servir quan es trobaven amb les autoritats, encobrint amb freqüència els veritables motius que els havien impulsat a portar l'afer davant la justícia i fins i tot treure les causes del context local. Per la mateixa natura del fet judicial els testimonis i les defenses no són un comentari de realitats asèptiques i alienes a qui es fa transmissor. Ben al contrari, aquests actes constitueixen una eina útil a cadascuna de les parts.

Com que es tracta, finalment, d'una documentació parcial, centrada en moments conflictius de la realitat, tota afirmació ha de ser matisada en extrem. G. R. Elton ens adverteix sobre aspectes bàsics i previs. Aquest tipus de fonts no es pot convertir en un giravolt per arribar a resultats indirectes. Tenen en si mateixes un valor propi que ofereix respostes a temes difícilment accessibles des d'altres camins i són aquests els objectius prioritaris per a l'historiador.

Juntament amb això, hem de deixar de banda les categories legals actuals i la nostra moderna concepció de la justícia. Això és vàlid tant si es vol fer estudis globals com per als de tipus sectorial sobre aquesta documentació.¹⁰

Si volem entendre el conflicte copsat per la justícia, cal contextualitzar-lo. Cada delictes, cada plet, és fruit de circumstàncies individuals, però aquestes només es poden explicar fent referència a les característiques del medi. En aquesta classe d'estudis han revelat clarament el seu valor les sèries procedents dels arxius locals. Permeten establir espais ben delimitats amb circumstàncies demogràfiques, econòmiques i socials conegudes.

No són, ni de bon tros, la totalitat de fenomen delictiu ni del sistema judicial, però són les que permeten més possibilitats de contextualització. Això ha servit, tornant al principi de la nostra exposició, per donar valor en gran manera a la documentació originada en tribunals de primera instància. Davant dels més limitats registres dels tribunals d'apel·lació i jurisdiccions especials, “els registres d'aquests tribunals són particularment significatius perquè ofereixen la imatge més completa del crim”.¹¹ Afortunadament, Catalunya i el Vallès són especialment riques en aquest tipus de documentació i la present publicació n'és prova fefaent.

La diversitat de jurisdiccions –vegueries, batllies, reials, baronials, eclesiàstiques...– no impedeix trobar coses importants comunes a totes les esmentades. Els oficials de justícia solien ser persones estretament imbricades en el seu medi social, tant de la petita noblesa territorial en el cas dels veguers, com a les oligarquies –més aviat caldria dir mesocràcies municipals– si parlem de batlles. Al mateix temps, aquests nuclis dirigents necessitaven també el concurs –com a mínim– d'una part significativa de la població local. A Catalunya això va originar institucions tan conegudes com el sometent i les

⁹ Michael WEISSER, *The peasants of the Montes, the roots of rural rebellion in Spain*, Chicago: University of Chicago Press, 1976, p. 78.

¹⁰ Claudio POVOLO, “Aspetti e problemi dell'amministrazione della giustizia penale nella repubblica di Venezia (secoli XVI-XVII)” dins *Stato, società e giustizia nella repubblica veneta (secoli XVI-XVIII)*, Roma: Jouvence, 1980, p. 483.

¹¹ J. R. RUFF, *Crime, justice and public order in old regime France. The sénéchaussées of Liboune and Bazas, 1696-1789*. Croom Helm, 1984, “Introduction”, p.s.n.

Unions contra Lladres i Bandolers. La imbricació amb el medi i les seves prioritats és molt estreta, tant o més –segurament més gran– que la que es mantenia amb el legislador o les autoritats governatives. Al mateix temps, hi ha també una profunda identitat cultural entre els membres de la cúria i les persones que havien de jutjar. Encara que les parts rituals del procés es continuen transcrivint en llatí, les actuacions fonamentals es fan en la llengua dels administrats.

I és també una justícia pràcticament sense instàncies o persones interposades, en què surt molt de tard en tard la presència d'advocats o procuradors. No hi ha dubte que les modificacions introduïdes pel notari o els membres de la cúria existeixen, com també existia la corrupció, però seria un error molt greu confondre la possibilitat de deformar o corrompre amb un comportament sistemàtic en aquest sentit. I a nosaltres el que ens interessa és el conjunt de les actuacions, i no els casos individuals. Si observem el delicte des de la perspectiva dels que detenen l'exercici de la justícia, no ens equivocarem, i tindrem en canvi la possibilitat d'ensumar el que volen dir-nos altres grups socials.

En gairebé tots els casos s'han produït pèrdues documentals, notables en el cas d'aquest fons sabadellenc, però com a mínim aquí podem copsar la seva importància si la comparem amb la riquesa dels períodes que es conserven, tal vegada sencers o quasi. I hem de comptar que molts delictes, com ara les invasions de propietat i els petits furtus, de fruita o llenya es podien sancionar mitjançant l'aplicació d'un ban municipal "sens strepit ne figura de juhny", la qual cosa explica la gran diferència en el delicte o els plets recollits segons la tipologia documental a què ens adrecem: processos, llibres de cúria, bans municipals, etc.

No tot són flors i violes. No sempre els nostres dubtes sobre l'entorn poden resoldre's fàcilment i poques vegades es pot comparar cada variable amb el context en què es produeix. Haver de refer aquest entorn amb la documentació judicial no sempre és una feina rendible. Les notícies sobre conreus, activitats artesanals, vida local, etc. són abundants, però disperses, massa perquè fins i tot amb un gran nombre de processos la informació resulti significativa si no es complementa amb la resta de fonts de caire notarial, municipal, etc.

Hem d'ésser conscients d'algunes peculiaritats dels nostres informants, que limiten en gran mesura les possibilitats. Destaca, per sobre de tot, l'escassa importància que sovint donen a l'estatus socioprofessional dels protagonistes, que només s'esmenta a efectes identificatius de la persona, però que no sol permetre caracteritzar-la passats cinc segles, si al llarg del procés no es fa una declaració explícita dels seus béns, la seva condició, etc., i el fet que durant tot el segle XVI ignorem l'edat de gairebé tots els implicats. Igualment greu resulta la poca atenció prestada per autoritats, parts enfrontades i testimonis a les causes del delicte o del plet, i els seus antecedents previs, fent d'aquest una cosa estàtica, centrada sovint en l'acte concret i els interessos que es mouen al seu voltant.

No podem menystenir el fet que gairebé la meitat dels processos s'interrompen sobtadament, per incapacitat de la justícia per descobrir o perseguir els culpables, per desestimar en l'acció de les parts o d'altres raons, com ara, fugides de la presó, que resultaven abundants, atesa la precarietat de mitjans en la majoria de jurisdiccions; i no manquen les acusacions de corrupció, que en moltes ocasions operen també a favor dels acusats i comporten la paralització de la causa, més que una persecució injusta dels implicats.

El que genèricament han estat considerades "ineficàcies del sistema" és molt possible que juguin un important paper en la dinàmica més íntima. De ben segur, ningú no consideraria avui com una garantia judicial suficient restar a l'albir d'aquestes circumstàncies, acostumats com estem a la seguretat individual davant la llei que constitueix la base mateixa del dret liberal contemporani; però mirat des de l'òptica general de la funcionalitat del sistema, no deixen de ser armes a la disposició de l'acusat, i marquen un límit, petit o gran, a la capacitat repressiva de la justícia, cosa que ens explica la incidència molt diferent que determinades legislacions pogueren tenir per a la població en general, o per a grups específics, com ara els bandolers, rodamons, francesos, gitanos, etc. Fins i tot la concurrència de jurisdiccions que anomenàvem abans solia resoldre's més aviat a favor de l'acusat que no pas de la part acusadora.

Nosaltres tenim, a les batllies, uns arxius riquíssims que ens proporcionen la font que s'ha revelat més adient per extreure'n tota mena de dades –els processos– i sobretot per poder valorar-los amb totes les excepcions que estem posant per tal de no equivocar-nos; i són molt superiors als registres que constitueixen fonts primàries d'estudi a molts altres països d'Europa. Aquests processos van ésser substanciats per oficials molt propers físicament i culturalment als administrats, que comparteixen el mateix llenguatge i que ni tan sols són funcionaris, sinó persones escollides periòdicament, que d'aquesta manera no inspiren un temor reverencial, la qual cosa permet parlar als protagonistes d'una manera més oberta i personalitzada del que és habitual en l'administració de justícia. I tenim unes jurisdiccions barates, de fàcil accés, que no fan servir la confiscació prèvia per mantenir-se i que s'ocupen de tota mena de delictes, perquè encara que les seves competències no siguin plenes, és allà on es substancien bona part de les primeres investigacions dels delictes o es presenten els plets que més tard poden anar a parar a les jurisdiccions superiors.

Uns processos, per tant, que recullen el màxim de dades que aquesta tipologia pot proporcionar i que, tractades amb prudència, constitueixen una font primària o bé secundària per conèixer tota mena de coses sobre la vida quotidiana i la realitat socioeconòmica dels que varen ésser protagonistes de l'acció judicial. Milers d'exemples d'una font que resisteix millor que qualsevol altra totes les observacions que s'han arribat a veure després de decennis d'investigació i debat metodològic i que si en cap racó d'Europa s'ha conservat amb abundància a molts arxius d'un país, aquest ha estat Catalunya.

Conscient d'aquest bé de Déu que tenim a les nostres mans i que ha sobreviscut episodis tan dramàtics per als nostres arxius com ara les guerres napoleòniques o la darrera guerra civil, podreu comprendre la satisfacció que personalment em provoca poder disposar de la tasca tan eficaçment desenvolupada pel personal de l'Arxiu Històric de Sabadell. Si tan sols un d'aquests documents ja ens pot furnir d'un gran nombre de

dades, és evident per a tothom que la veritable riquesa d'un arxiu com aquest prové de l'entrecuament de les troballes.

A tall d'exemple, si els processos criminals poden restar limitats, com dèiem, pel fet que sovint no importen gaire les circumstàncies personals de l'acusat, això canvia molt si podem trobar un procés civil sobre qualsevol disputa de propietat en què es detallen les que restaven a disposició d'aquesta persona. Abans, això comportava un esforç personal gairebé inabastable per a un investigador individual. Ara, només amb un cop d'ull al catàleg dels anys propers al fet estudiat, amb una consulta informàtica, poden quedar al nostre abast totes les possibilitats del fons de l'arxiu per allò que ens interessa.

I també podrem valorar de bon començament la presència o no de determinats delictes per saber si ens és interessant obrir determinada línia investigadora o si es confirma la nostra hipòtesi de treball o podrem observar la freqüència de documents judicials per a determinades parts procedimentals que poden resultar interessants per algun motiu, com ara emparees, nomenament de tutors i curadors, visura de cadàvers, etc.

Personalment, això és un motiu per renovar qualsevol esforç i omplir dimensions noves a la meua recerca, que fins ara només havien restat al país de les bones intencions. Situa l'Arxiu Històric de Sabadell, pioner tantes vegades en la salvaguarda i el tractament dels fons arxivístics en l'àmbit local, com a capdavanter en proporcionar aquestes eines als investigadors, al mateix nivell del que ja fa alguns anys es va fer a l'Arxiu de la Corona d'Aragó amb el fons de l'Audiència de Catalunya, amb l'avantatge que aquest últim no conté documentació penal i que estem parlant ara d'un arxiu local, un àmbit al qual els historiadors de les institucions centrals de la monarquia de vegades no s'acosten per por que els prengui un temps massa important per a una tasca que –potser de manera injusta– ells consideren complementària.

Només ens resta desitjar que aquesta mateixa tasca es pugui fer un dia amb els registres que figuren als llibres de cort, uns registres que permeten copsar el grau de fiabilitat estadística que podem donar als processos conservats i que resulten complementaris per conèixer moltes activitats judicials com ara bans, embargaments, etc. Sé que tothom em dirà que, amb els recursos disponibles és una tasca massa feixuga per als nostres arxius i que restarà pendent *ad kalendas graecas*, però si he arribat a conèixer una eina tan important com aquesta de l'Arxiu de Sabadell, vol dir que encara tenim esperança. Confiarem en l'empenta i el treball dels nostres arxivers.

Ismael Almazán i Fernández